

**Як вгамувати духовну спрагу,
АБО
Пошуки шляхів набуття втраченої батьківщини**

Не я один духовну спрагу маю,
Не я один так серцем голодую,
Багато нас таких.

Леся Українка. "В катакомбах".

...Згадую Неаполь 89-го, засідання оргкомітету, присвячене створенню Міжнародної асоціації українців, блукання по вулицях німої Помпеї... Тиша, настояна на віках. Заціпеніння від жаху, здавалось, зачалося у цих оголених від попелу і лави вуличках, будівлях. Зринає думка, що ми йдемо по дну гігантського кратера вулкана, в якому німотно принишли омертвілі віки і згаслі цивілізації.

Професор-візантолог Гарвардського університету Ігор Шевченко дотепними словесними штрихами накладає світлотіні естетичного опанування римлянами публічних та інтимних сфер щоденного буття, а нам здавалося, що ми зазираємо у тимчасово полишені чужі будинки, боячись, аби господарі не застали нас за цим непристойним заняттям.

— А ось біля цих воріт на вході до міста відкопали римського легіонера, який стояв на варті і не зійшов під смертельною загрозою бути живо засипаним гарячою лавою. Він загинув, бо його забули зняти з поста,— величаво прорік професор Шевченко і замислився.

Згодом у "Сутінках Європи" Освальда Шпенглера я вчитаю захоплення цим римським легіонером як уособлення величчя обов'язку. Самопожертва в ім'я обов'язку? Чи усвідомлена це самопожертва? Думаю, ні, але це Освальда Шпенглера не цікавить. Головне — виконання обов'язку. Символ досконалості римської цивілізації і знак культури. Культури довшеної і завершеної, бо за переконанням Освальда Шпенглера, національні культури — замкнуті системи, які нездатні одна одну зрозуміти. Це самодостатні організми, які народжуються, старіють, умирають.

Та римська культура — радше цивілізація, ніж національна культура. Конгломерат культур, щось на зразок нині твореної глобальної культури. І римський легіонер стояв на чатах глобальної цивілізації, яку витворила Римська імперія.

Померла, за Шпенглером, римська цивілізація, але виставили сторожу — римського воїна, який демонструє величчя обов'язку. Це — знак імперії. Римської імперії — першої універсальної організованої системи, заснованої на ідеї державності, формального права, віротерпимості, єдиної податкової системи і розвинутої торгівлі. І що не менш важливо — потужно пульсуючого на всьому просторі рах Romana імперського мислення. Саме втрата регіональною політичною елітою імперського "тяжіння" і мислення призвела до поступового розпаду імперії, бо ця еліта набувала статусу національної політичної еліти нових держав, які народжувалися на берегах Ойкумени. Причини розпаду імперії, в тому числі і передусім Римської, "позанаціональні, в той час як форма звичайно національна. В результаті імперія розпадається не по лініях найменших транспортних зв'язків, а по довільних географічних лініях — національних кордонах" [1].

Утворювалися національні держави, дисципліновані римські легіони повертали в межі імперії провінції, що розбігалися вусібіч, ковтнувши свіжого повітря незалежності та ігноруючи інтереси центру, бо перейнялися розв'язанням місцевих проблем.

Ослаблювалися економічні зв'язки з метрополією, імперський товарообмін згасав разом із інформаційним та культурним обміном, але римський легіонер намагався затиснути в залізний кулак ослаблені імперські пальці. Не вдавалося, бо на периферії імперії зосередилося досить багато військової техніки. Арсенали зброї, якою володіли римляни, опинилися в руках провінційної політичної і військової еліти і годі було сподіватися імперському центрові на те, щоб приборкати непокірних силою, відновити імперський статус кво, провчити...

Римський легіонер покірно стояв на своєму посту, ніхто не збирався його знімати, хоча гаряча лава з вулкана на ім'я "Незалежність" підбиралася під стіни імперського центру, засипала попелом забуття релігійні святині, духовні осередки, матеріальні пам'ятки.

Сподівання імператора Костянтина проголошенням релігійної свободи і перенесенням імператорської резиденції до нового Міста подалі від язичницького Рима влити в ослаблене імперське тіло кров нової віри — християнства — не виправдалися. І хоча наприкінці IV ст. християнство і було остаточно встановлено як офіційна релігія Римської імперії, проте внутрішня напруга в цьому велетенському єдиному, неділимому царстві — в цій Екуменічній Імперії наростала, бо "духовне" і "світське" конфліктували між собою і не могли бути органічно інтегрованими в одну систему [2]. Врешті-решт, церква перемогла в боротьбі з імперією на Заході, але й на Сході християнське царство під назвою Візантія не змогло втриматися.

Руйнувалася ідеологічна основа монолітної імперії — єдина християнська церква. Трагічним символом було падіння з Собору Святої Софії хреста — Східна Римська імперія перестає виражати єдність двох півкуль великої імперської сфери. Мусульманська хвиля торжества на Балканському півострові змушує Західну Європу зіщулитися в прагненні самозбереження і поглибити протиріччя між православним і західним християнством. Одна з християнських столиць світу так і залишилася затиснутою в кулаці мусульманської імперії. Від Візантійської імперії пульсують лише сигнали духовної енергії, релігійної невпокореності духу, що вихлопується з казана ісламу.

Минали віки, старі імперії розвалювалися, з'являлися нові і вже на наших очах згасла імперія на ім'я "СРСР", правда, імперський легіонер XX століття й досі стоїть на своєму посту — ніхто не збирається його знімати, хоча кипляча лава вже "внутрішніх" суверенітетів підбирається до воріт центру оновленої і змалілої

імперії, яка рятуюється модифікацією управління під “авторитарну демократію” та удержавленням східного християнства шляхом претензії на місію Третього Риму.

Якщо не судилося свого часу завоювати силою Константинополь, то чому не перейняти його місію як вселенського центру східного православ'я? Якщо європейська цивілізація веде свій родовід від Римської імперії і бережливо оберігає свою ідеологічну основу — християнство, то чому новітній імперії не базуватися на імперській традиції Російського царства з його претензією на роль Третього Риму та на духовну — християнську — спадщину Київської Русі? Важливо не забути поставити на воротах імперії легіонера з балістичною ракетою, а ідеологічну базу можна вибудувати на ліберально-комуністично-християнській еклектиці. І продовжувати її експлуатувати, піднімаючи над натовпом християнські знамена і втягуючи сіру, заряджену сліпою вірою в “доброго царя”, масу в петлю Великої ілюзії — нового світового порядку. Як хочеться знову перехопити ініціативу від тих, хто базується на американоцентричній схемі сучасної епохи в руслі стратегії глобального облаштування! Але що в цьому поганого? — спитаєте ви. Адже нас, українців, також захоплює оптимістична схема майбутньої світобудови, яка є своєрідною постмодерністською *idea fixa* ХХ століття — ідеєю євроцентричною, виплеканою на ліберальних дріжджах, — на постулатах свободи особи, віросповідання, приватної власності і ринкової моделі індустріальної економіки.

Чому б нам, Україні, не включитися в процес творення вселенської співдружності національних держав, об'єднаних у межах глобального громадянського суспільства, і таким чином уникнути небезпеки бути втягнутими в оновлений різновид імперського утворення з аббревіатурою СНД? Треба. Необхідно, бо роль аутсайдера всім набридла, цивілізаційні імпульси провокують вивільнення енергії державного самоздійснення, хоча неминуха модернізація суспільства ставить під загрозу досягнення гармонії, синтезу національної культури і необхідної цивілізації. Та перш ніж брати участь у реалізації проекту Великого Модерну, який під інтеграційною дією колективного міждержавного центру неминуче перетворить національні держави в різновид регіональних, економічно уніфікованих адміністративних утворень, слід замислитися над тим, чи забезпечені ми необхідним культурно-духовним імунітетом перед загрозою космополітичної ерозії. Більше того, чи набули ми віками втрачану батьківщину, чи усвідомили неповноту нашого цивілізаційного самовираження, чи наша культура є надійним гарантом збереження власної ідентичності? На жаль, ні, бо ми сьогодні нагадуємо скіфів, які тримають щити між двома непримиренними геополітичними орієнтаціями — євразійською і європейською.

Ми перебуваємо в ситуації невизначеності. А, отже, — в стані непевності, нерішучості, що породжує суспільну пасивність, відсутність індивідуальної ініціативи, песимістичні настрої і моральне знесилення суспільства.

Тому нам потрібна національна ідеологія — система ціннісних орієнтацій та пріоритетів, яка б організувала, змобілізувала суспільство на рішучі, динамічні дії, які б зарядили суспільні настрої енергією державного самоздійснення. Дуглас Норт визначає: ідеологія — це відповідь людини на невизначеність, яка дозволяє сформулювати гіпотези й обґрунтувати теорії. Час приймати рішення і їх реалізовувати. “Ми приймаємо рішення в умовах невизначеності, ґрунтуючись на наших релігійних, ціннісних та ідеологічних уявленнях” [3], — стверджує Дуглас Норт.

Та перш ніж приймати рішення, нам необхідно визначити ті національні базові цінності, на яких і буде формуватися відповідна суспільна готовність ці рішення підтримати і реалізовувати. А це, як засвідчив майже десятирічний досвід незалежності, здійснити надзвичайно важко. Чому? Передусім тому, що ми продовжуємо жити в атмосфері релятивної правди — в системі радянського і пострадянського правового, ідеологічного, політичного, економічного простору. І головна причина цього стану маргинальності полягає в змиренні зі злом, у замиренні зі злом, ім'я якого комунізм. Це зло не можна ревізювати, бо це зло — абсолютне й оцінка його має бути остаточною і принциповою. Оцінка задля майбутнього. В переборенні минулого шляхом покаяння, в осудженні цього зла — гарантія руху та успіху.

Період комуністичного режиму — це десятиліття своєрідного випробування вірою. Заперечувалася християнська віра, на її місце мала прийти віра більшовицька, неоскаржуваний марксизм-ленінізм як базова основа атеїзму, тотальної ідеологізації суспільства з метою формування масової, колективної людини. У більшовицькі часи, пише Сергій Аверинцев, “все, абсолютно все у складі християнської традиції, християнської культури, що в принципі піддається руйнації, руйнувалося абсолютно безцеремонно, планомірно, з якнайбільшим розмахом, — і вижити могла тільки гола віра, полишена сама на себе” [4].

Оголошена і систематично ведена більшовиками війна проти Церкви, проти самого Бога призвела до моральної деградації людини, до нівеляції особистості, яка втратила національну опору. Ця війна духовно спустошила людину і втягнула її в безкінечну потребу когось звинувачувати, бо в свідомості проросли бацили зла і ненависті. Більшовики повторили трагічний досвід творців Великої французької революції, хоча останні, врешті-решт, жажнулися перед бездонною прірвою жорстокості й насильства, яка відкрилася перед їхніми очима. Сам Робесп'єр у Конвенті 8 червня 1794 року проголосив культ Вищої Істоти, підтверджуючи віру в безсмертя душі і демонстративно спалив картонну статую атеїзму в Тюільрійському саду.

Революційний вандалізм смерчем пронісся над Францією, збуджуючи натовпи, доводячи до фанатизму азарт руйнації задля руйнації.

У серпні 1789 року по всій Франції запалали багаття, в яких горіли картини, що прикрашали церкви, фігури апостолів, різьблені церковні крісла, вітражі, кольорове скло, вітрини, хоругви, підсвічники, чаші, церковні шати — все, що належало до католицького культу. “Вся непотрібна мідь, яка знайдеться в паризьких церквах і дзвіницях, придатна для переплавки на гармати, повинна бути направлена в арсенал”, — це із доручення комісарові Пантеонської секції від 2 листопада 1793 року, а звучить ніби черговий ленінський декрет.

Знищення творів літератури і мистецтва, всього того, що має на собі відбиток духовного життя, є неминучим наслідком революційних катаклізмів, які піднімають з глибин підсвідомості інстинкти насильства, зла, ненависті, руйнації.

Найглибшою травмою, яка болісно вражає національну свідомість і пульсує в пам'яті наступних поколінь гірким звинуваченням варварству, накладає зловісну тінь на цивілізаційний розвиток суспільства, є вандалізм у сфері інтелектуально-духовного життя. Розпочинали боротьбу проти культу віри, проти Бога і релігії, а руйнували основу культури — мораль.

Минуло шість років від тих страшних катаклізмів, які спустошили духовний простір Франції садистським безумством оп'янілих від крові, засліплених ненавистю і пристрастю до руйнування мас, консул Бонапарт звертається 5 червня 1800 року до міланського духовенства з такими словами: "Ніяке суспільство не може існувати без моралі, а справжня мораль немислима поза релігією. Отже, міцну і постійну підтримку державі дає лише релігія. Суспільство без віри схоже на корабель, позбавлений компаса" [5].

Більшовики понад сім десятиліть культивували ненависть до віри і церкви, відкидали моральний авторитет — мало хто був готовий померти за букву морального закону. Формувалася колективна маса шляхом випалювання злом і ненавистю власної совісті, творився здичавілий суспільний конгломерат, затиснутий в ідеологічні лещата, відвернений злом і жадобою класової боротьби від моралі та духовності. Тому й домінувала мовчазна більшість, вирощена на перекислих дріжджах колективізму і розчинена в масі задля самозбереження.

Сучасна соціальна система організована на ідеологічно "величких" руїнах старої системи. Вона еклектична, ідейно не організована, хаотична, мов броунівський рух, і намагається організуватися в щось ідеальне, європейське, "виписане" за теоріями західних цивілізацій та, на жаль, без свого національного обличчя і енергійної тенденції до саморозвитку. Чи відчуваємо ми потребу самоорганізації, чи чуємо ми внутрішній поклик, духовний стимул до самоздійснення і як нації, і як окремого індивіда?

Народна душа хвора і її нездатність до самоорганізації є передусім проблемою моральною. І це є хворобою національної культури. Український світ, як історія, не має об'ємного культурного образу, індивідуальної цивілізаційної виразності, наш національний горизонт внутрішнього досвіду ще вповні не відкритий для української людини і для неї проблема набуття власної батьківщини не є усвідомленою, а, отже, — не актуальною. Водночас їй, українській людині, наполегливо прищеплюється думка про прискорене інтегрування в європейський культурний простір, що само по собі є важливим, навіть неминучим, хоча вона не підготовлена до такої інтеграції. Важливо не втратити в цьому ареопазі сильних, імунно, на рівні генетичному — культури, історії, духовності — забезпечених власною ідентичністю цивілізацій свого національного образу, не розчинитися, не дати себе втягнути в космополітичний процес інтегрування з сильнішими, потужно забезпеченими своєрідним духовним гравітаційним полем, культурними системами.

Те, що ми приречені на цю глобальну інтеграцію, очевидно, бо нині на планеті домінує західна — північно-атлантична — цивілізація, яка реалізовує задіяний ще дві тисячі літ тому основний соціальний задум — проект Великого Модерну [6], базовою ідеологічною основою якого є християнська віра і християнська культура.

Модернізація світу, яка динамічно розгорнулася в XX столітті, призвела до формування "вирощених" на політичних коаліціях і міжнародних системах управління центрів економічного впливу. Прагматизм і матеріалізм, господарська уніфікація, домінанта соціальних пріоритетів, вестернізація культури, автократичні форми політичного управління суспільства, що характерно для деяких країн пострадянського простору і Третього світу, — ці та інші особливості реалізації проекту Великого Модерну свідчать про духовне знесилення євроцентричної конструкції нового світового порядку. І це значною мірою зумовлене відчуженням західного соціуму в процесі модернізації світу від християнської культури. Не випадково папа Іван Павло II в XI енцикліці "Євангелія життя" в березні 1995 року різко критикував сучасну цивілізацію за те, що західний світ рухається до тоталітаризму, що демократія як основоположний принцип держав західного світу перетворюється на міф і прикриває аморальність прагматичної, відчуженої від християнської культури, західної цивілізації. Тому світ постмодерну, якому ми захоплено аплодуємо, на переконання папи Івана Павла II, стає поступово колискою специфічної "культури смерті". Очевидне нарощення прагматизму в суспільній свідомості змушує нас самокритично проаналізувати ті сьогоденні кроки до інтегрування в американоцентричні системи сучасної епохи і виробити мотивовану стратегію власного облаштування в проекції на глобальні процеси щодо формування нового світового порядку.

Необхідна модернізація наших духовних ресурсів, аби вистояти в процесі неминучого зіткнення з раціоналізмом і прагматичністю нетрадиційного світу та своєчасно "переварити" навальну, раціонально спрощену інформацію і сурогати нової, русифікованої та американізованої масової культури. Коли на рівні соціально-економічних реалій неможливо уникнути "прищеплення" середніх стандартів, оскільки їхня експансія, по суті, ніде не дістає спротиву і не поглинається національними інфраструктурами, то духовні і культурні цінності здатні стимулювати національну творчу енергію, породжувати цивілізаційні імпульси в ім'я досягнення симфонії національної культури і постмодерної орієнтації світу.

Наша мета — зберегти себе, своє цивілізаційне "я", свій національний образ, забезпечити пріоритетне місце в цивілізаційному процесі глобалізації світу та водночас брати активну участь у формуванні національного неоекономічного континууму, який вже існує сьогодні у сфері індустріальної цивілізації під назвою "Європа".

Ми вже сьогодні зримо бачимо, як поширюється на Україну споживацька техногенна цивілізація, як у процесі глобалізації християнської цивілізації розвивається унікальність культурних і релігійних меншин, як неминуча і необхідна секуляризація західного світу призводить до ослаблення впливу християнських цінностей на суспільну мораль і деформує європейський культурний горизонт.

Для нас важливо визначити взаємовідношення Особи, Культури і Всесвіту — спроектувати філософсько-релігійну систему на розв’язання цієї тріади, в якій закладена вічна суперечливість. Людина тепер самооцінюється як вільна особистість, індивідуальність і не хоче бути механічним елементом системи. Її суверенність — досягнення європейської цивілізації, тому інтегрування в цю систему не передбачає, на її думку, перетворення особи в елемент системи. Проте, цей рух у систему неминуче вступить у суперечність із намаганням самоутвердження особи як цілком емансипованої індивідуальності, вже заплідненої глибоким індивідуалізмом. Адже ціннісні установки і парадигми розвитку єдиної ідеології соціального постмодерну не перекривають виразної духовної кризи сучасної цивілізації, яка має вже свою назву: гуманітарна катастрофа. Можна було б не звертати уваги на ті численні пророцтва, які посилено продукувалися внаслідок “набухання” міфів *fin de siele* та *fin de millennium*, але мимоволі прислухаєшся до передбачень про прихід часу глобального хаосу, про майбутнє зіткнення цивілізацій — “битву Цивілізацій”, про рух до нового тоталітаризму, про капіталістичну загрозу відкритим демократичним суспільствам, про неминучий вихід на поверхню світового андеграунду, про виростання нової глобальної субкультури — фінансової цивілізації, про розчинення національних культур внаслідок домінування інформаційно-комунікаційної системи на планеті...

Так чи інакше, але в масштабній геоекономічній грі не нам судилося роздавати карти. Технологія цієї планетарної гри вже детально опрацьована, вивірена і її основна мета не полягає в стимулюванні розвитку національного економічного сектору. Фінансовий успіх — основна ідеологія іноземних фондів і міжнародних фінансових організацій. Мораль, культура не є визначальними критеріями в оцінці успіху внаслідок фінансово-економічної діяльності. Моральний кодекс чесної праці в стихії ринкової економіки є нічим іншим, як анахронізмом в умовах глобальної економічної гри, в якій фінансові механізми захищені від “моральної корозії” і не висвітлюються прожекторами духовності.

Очевидно, що це посилює соціальну напругу на планеті. Люмпенізація населення планети, особливо в Південній Азії і на Африканському континенті, не є характерною особливістю лише слаборозвинутих суспільств і “країн з перехідною економікою”, хоча саме там розгортається процес відмежування від своїх культурних основ та історичної доцільності буття.

Сьогодні 1,3 млрд людей живе в умовах цілковитої бідності, близько 1 млрд населення планети відірване від виробничої діяльності, 150 млн — безробітні, понад 700 млн — зайняті частково, 1 млрд — неписьменні, майже 2 млрд живе в антисанітарних умовах, кожен третій житель Землі не користується електрикою, 1,5 млрд не мають доступу до чистої води, 840 млн, в тому числі 200 млн дітей, голодують або страждають від недоїдання, щорічно помирає від невиліковних хвороб 14 млн дітей і 500 тис. жінок від пологів [7].

В умовах посиленої поляризації планетарного співтовариства незаперечним критерієм деформації постіндустріального універсуму є визрівання інтернаціонального суспільства споживання. Ми вже однією ногою там, у реальному постіндустріалізмі, де визначальними свідченнями глобалізації є перерозподіл фінансів, інформація та індустрія розваг. Уже сьогодні українське суспільство втягнуте в незалежні від волі індивіда процеси масового споживання продуктів шоу-бізнесу, виготовлених, як правило, не національним виробником, вже масово тиражована інформація пропонує інтерпретовану, перерозподілену і оптимізовану версію тієї чи іншої події, того чи іншого явища чи процесу. Не програми політичних партій, не національні ідеали та цінності формують політичне поле України, а фінансові ін’єкції стимулюють пасивну волю громадян на абсурдні, але програмовані замовниками дії, які чомусь вважаються народним волевиявленням.

Не забезпечені культурою традицій, вірою і духовним імунітетом супроти космополітичної інтегральної системи стандартів та уніфікаційних “вирівнювань” культурних контекстів, ми будемо зобов’язані формувати нову культурно-історичну спільність — продукт транснаціональних спільнот, пов’язаних між собою передусім соціальними, а також професійними чи регіональними інтересами.

Українське суспільство не встигло набути статусу культурної самостійності — не сформувало ще нову культурно-історичну реальність, визначальним критерієм якої є національна духовна традиція і відкритість для діалогу з іншими національними культурами. Проте, ми не можемо ухилитися від об’єктивних процесів глобалізації. І якщо ми будемо причетні до виникнення нових культурних форм і стандартів життя внаслідок прискорення та розширення процесів культурного обміну, то слід уже тепер виробити систему трансляції наших культурних цінностей у світ, поширення своїх власних традицій і передачі їх наступним поколінням.

Організація Об’єднаних Націй проголосила 2001 рік роком “Діалогу між культурами”. Повсюдно лунає: епоха глобалізації знаменує культурне розмаїття, міжкультурний діалог — це нова якість цивілізаційного збагачення людства, дискурсивне знайомство з іншими культурними ареалами є одним із найважливіших завдань XXI століття [8]. Проте, розклад звичного культурно-історичного ландшафту тієї ж Європи, яка так захоплена, точніше, вимушена — як плата за відмову від поліфонії традиційного світу та за реалізацію євроцентричної моделі глобальної цивілізації — прогресу в бік творення глобальної субкультури, вирощеної на дріжджах інформаційної революції та абсолютизації сфери послуг.

Те, що ми стоїмо перед лицем нового культурно-історичного перелому, свідчить роман молодого канадського письменника Дугласа Коупленда “Покоління ікс” — своєрідна кардіограма світовідчуття і світосприйняття молоді 90-х років.

Виповідається історія трьох друзів, які належать до “космополітичної еліти бідноти” — від імені Ендрю Палмера з Портленда, Орегон та його друзів — Дега з Торонто, Канади і Клер із Лос-Анджелеса, Каліфорнія. Розчаровані (“низький заробіток, нульовий престиж, нуль перспектив”), вибухово роздратовані (“мені хочеться... провчити яку-небудь стару клячу за те, що розбазарила мій світ”), ображені, вони час від часу то зіщулюються в панцирах позерства, то ховаються, намагаючись злитися з родом людським, закумуфлюватися.

Це покоління Ікс прагне бути в тіні; воно використовує великі простори Америки для того, щоб заховатися, загубитися і, нарешті, прочитати листа, який в середині тебе. Це покоління переживає кризу середини молодості — “духовний та інтелектуальний страх”, що настає на третьому десятилітті прожитих літ; найчастіше буває викликаний нездатністю функціонувати поза навчальним закладом, поза упорядкованими соціальними структурами і супроводжується усвідомленням своєї екзистенційної самотності в світі [9].

Це із “словника іксерів”, який винесено автором на поля книги і який демонструє постмодерний стилістичний прийом — нелінійність, за Жаком Деррідою, людського мислення і праписьма.

Свідомо самовідторгнуті від престижного, комфортного життя, занурені в одноманітний світ самопочуття в пустелі біля Палм-Спрінгс, ці троє молодих людей з двома псами намагаються віднайти свою самототожність і набути самості. Їхні рефлексії самодостатні в цьому міні-соціумі, який вони свідомо витворили для самовизначення себе і самоусвідомлення як явища молодіжної культури, що гордо, в інфантильній приреченості наполегливо провокує кінець світу. Але важливо те, що їхня культура як спосіб життя і мислення базується на традиційній культурі, хоча їм здається, що вони свідомо втікають від модерного світу і цим засвідчують свій протест проти реальності — нормального світу. Хіба це не є сигналом для сучасного соціального розвитку про потребу демодернізації світу, про необхідність повороту історії до неоархаїчної культури? Очевидна стагнація культурного вектора, спрямованого на “осідлання” стрімкого індустріально-інформаційного “мустанга” під назвою “Великий Модерн”. Тому іксерам приходить думка про можливий “параліч” рішучості: нездатність зробити вибір, коли можливості нічим не обмежені” (с. 196).

Ці можливості творить, принаймні в США із її рейганомією і поколінням буму на чолі з найяскравішим і найуспішнішим “бумером” Клінтоном, економіка, яка поряд з політикою, ідеологією є феноменом культури і поривається стати частиною етики (згадаймо протестантську етику, “сімейні цінності”, “стрейт-едж”). Про політику годі й говорити. Про те, що цей обезличений, часто анонімний економічний монстр розростається і пожирає все, що потрапляє йому під руку, свідчать масштабні геоекономічні технології, які демонструють ефективність впровадження нової концепції глобалізації, хоча водночас засвідчують і кризу споживацької цивілізації.

Напевне, соціально-економічні кризи неминучі, хоча цей процес глобалізації породжує також унікальні духовні та культурні ефекти.

Покоління Ікс немислиме без символу 90-х — Інтернету (або WWW — Уорлд Уайд Веб). “Поєднання Інтернету і постісторичної фази культурного процесу на очах породжує нову реальність, яку ми ризикнемо назвати Всесвітнім Віртуальним Інтерактивним Супермаркетом. Цей Супермаркет, цілком вірогідно, представляє собою майбутнє середовище проживання покоління Ікс у його розширеному розумінні” [10].

Сьогодні в США і Канаді майже 140 мільйонів користувачів Інтернету і близько 84 мільйони в Європі. Інтернет як сітка обміну інформацією на початку свого розростання, тепер стрімко перетворюється в сітку обміну товарами й послугами. В 1999 році 196 мільйонів людей видали понад 120 мільярдів онлайн, а до 2003 року понад 500 мільйонів користувачів Інтернету придбають онлайн — товари на суму понад 1,3 мільйона доларів [11]. І йдеться не лише про інтернетну торгівлю, не лише про спосіб ведення бізнесу, а й про створення нових економічних імперій та вироблення стратегії і планування майбутнього в геоекономічному наднаціональному континуумі.

Чи не зав’язнемо ми в цій світовій павутині, до знесилення борсаючись в її калейдоскопічному вібруванні інформаційних потоків, відриваючись від свого культурного коріння та історичних задумів?

Парадоксальна безвихідь. Як у романі Дугласа Коупленда “Покоління Ікс”. І недогодовування і перегодовування організму історією має одну й ту саму причину, один і той же симптом. “Наркотична залежність від газет, журналів і телевізійних випусків новин” [12].

Якщо поглянути на ці процеси глобалізації з позиції національних пріоритетів і погодитися з тим, що феномен модерну передбачає діалогічну зустріч культур нового Сходу з культурою секулярного Заходу, то слід визнати, що європейська християнська цивілізація відчуває потребу в нових культурних ін’єкціях з боку таких традиційно багатих національних культур, як українська.

У кінці роману Дуглас Коупленд наводить деякі цифри, зокрема: кількість рекламних роликів, яку американські діти встигають побачити по телевізору до 18 років, — 350 000; кількість телевізорів у 1947 р. — 170 000, в 1991 р. — 750 млн. І ще одне: ті хто стверджує, що не дивиться телевізор, проводять протягом тижня біля телекрана 10 годин.

Важко не погодитися з таким узагальненням-застереженням: “Гіперінформатизація фізично виснажує здатність людини протистояти шквалу новин, змушуючи, врешті-решт, до їх некритичного сприйняття (те ж саме можна сказати і про нав’язливі механізми реклами), що спотворює саму основу взаємостосунків індивіда зі словом, провокуючи його девальвацію, приниження і відповідно спроквола готуючи кризу особи, часто фатальну” [13].

Наше суспільство переживає доволі складну фазу запозичення слів, в які прагне вкласти свій зміст. Однак, процес профанації українського слова триває вже давно. Особливої напруги він набув у період тоталітаризму, коли слово було отруєне ідеологією і втрачало свою первісну змістову наповненість. Тепер іде окупація суспільної свідомості зденационалізованим, інтерінформативним словом, максимально відчуженим від національного контексту. Соціальні пріоритети відсторонюються на узбіччя цивілізаційного розвитку культури і духовності. Чому невдоволене покоління Ікс своїми предками-бумерами? Та тому, що в них нема шансів досягти того рівня комфорту і соціального забезпечення, який мали і мають нині їхні батьки. І не збираються відмовлятися від свого лідерства в суспільстві. Так, до 30 % бюджету США йде на потреби престарілих, тоді як на освіту лише 2 %. Відсоток домовласників серед осіб у віці від 25 до 29 років був в 1973 р. — 43,6 %, а в

1987 р. вже 35,9; ріст прибутків для громадян старше 65 років сягав за період з 1967 по 1987 рр. 52,6 %, а для всіх інших громадян лише 7 %.

Зміни в способі життя людства глобальні і покоління Ікс має особливі претензії на те, щоб у новій фазі розвитку цивілізації його не прив'язували до Всесвітнього Супермаркету, як коней біля водопою. Воно усвідомлює, що зв'язки між людьми як представниками різних расових, етнічних і релігійних спільнот сьогодні визначаються найчастіше не внутрішніми потребами культурного обміну та діалогу, а мірою причетності до процесів глобального перерозподілу фінансів, інформації, розваг, різних послуг. Це поширюється на сферу науки, освіти, культури — гігантська система споживання диктує певну систему мислення, поведінки, почувань... І все розсіюється в атмосфері епохи, стає набутком всіх, втрачає індивідуальність, бо в цій круговерті ідей, які стають вигідним, доступним для споживання товаром, важко відшукати автора — все осуспільнене взято на гігантський прокат.

Особливої трансформації зазнає література. Точніше, читач, бо він тепер головна дійова особа в цьому діалозі з текстом.

Свобода вибору текстів — необмежена. Можеш гуляти по інтернеттексту, перестрибуючи через автономні його фрагменти на цьому безкінечному полі для полювання за натяками, ілюзіями, власними рефлексіями, розкошуючи грою віртуальної реальності. Той, хто працював над “книгою ХХІ століття” — “Хазарським словником” Милорада Павича, той відчув, як гіпертекст заманює тебе в інтелектуальну гру — класична форма енциклопедії з її перехресними посиланнями — стала своєрідною матрицею для “вигулювання” заінтригованого інтелекту на комп'ютерному екрані.

Не існує однозначності повідомлення, детермінованості заявлених подій, створюються межі між домислом і реальністю, витворюються несподівані ієрархії текстів, для уяви відкривається широкий простір, хоча поліваріантність розвитку подій спокушає і не виводить на остаточне рішення. Що ж, духовна мобільність такого автокомутативного типу, яку нам пропонує модерна цивілізація, можливо, поєднається з класичною формою лінійного повідомлення і розвитку подій, або цілком її відкине, проковтне. Прийшла електронна книга, яка завершує процес комп'ютеризації літератури, бо, скажімо, деякі романи Милорада Павича можна повністю прочитати лише в електронній версії (романи “Пейзаж, намальований часом”, “Остання любов у Константинополі”), бо швидше нагадує комп'ютерну гру, ніж писемну літературу.

Але ж очевидно, що авторська індивідуальність втрачається (згадаймо роздуми Ролана Барта “Смерть Автора”), губиться там у комп'ютерному “задзеркаллі”, авторська свідомість зростає із засобами комунікації, начебто сідає в цей шалено галопуючий екіпаж і мчить кудись у безвість і вже в гіпертексті, здається, живе не один автор, а багато-багато, залежно від уяви читача, вже нема межі між автором і читачем, а множинність варіантів прочитання гіпертексту витворює безмежність розростання системи і безкінечність самої мови [14].

Здавалося б, читач, індивід є повноправним господарем гіпертексту, але водночас і його рабом, бо він ніколи нездатний ним повністю оволодіти. Отже, він, читач, такий, як усі, що розчиняють себе в альянзі співавтора, співтворця тексту. Автор прагне догодити інтернаціональному читачеві, ввійти з ним у діалог так, щоб той міг уже обійтися без нього, автора, і вів діалог із самим собою за допомогою інтертексту. Мимоволі втрачається внутрішній зв'язок з тим світом культури, традицій, мови, який, здавалося б, автор інтертексту репрезентує. І зринає думка: а чи ця нова, постмодерна література замислюється національно значимою, чи розвиває вона мову? Чи не спрощується мова, не стандартизується на догоду полегшеного спілкування з читачем?

Література покликана розвивати мову, збагачувати і зміцнювати. Хочемо ми цього чи ні, але Інтернет (англомовний, російськомовний — байдуже) спрощує мову, зводить її до однозначних сигналів, перетворює її на ряд словесних знаків-кліше без внутрішнього багатозначного наповнення. Почуття, рефлексії, переживання, настрої, смисли виводяться на поверхню інтертексту, а не заряджають текст глибинним переживанням “прихованого самопочуття суспільства” (Ортега-і-Гассет). Хоч як прикро, але жива мова, мова природна залишається на периферії глобалізації, тоді як інтермова більше говорить з анонімом. Мимоволі згадується пророчо актуальна посторвеллівська новомова, навальне розштовхування природних мов економічним, інтернетівським “global language” аж до політичних спекуляцій в Україні щодо інституціалізації багатомовності під кутом зору експлуатації ідеї європейської “єдності в багатоманітності”.

“Під питанням не лише поверхи мови, багатомовності,— зауважує Костянтин Сігов,— а й власне підмурак мовлення, що уможливило лінгвістичну архітектуру світу (багатшу за європейський парламент) і непомітний за її фасадом”. І констатує: “Нині замість репресивного тоталітарного безправ'я прийшло перехідне “беззаконня”, аномія” [15].

Не слід закривати очі на те, що розгортається планетарний процес знеособлення людини, творення з неї масової людини, колективної людини, загнаної радше свідомо, з власної волі, ніж із примусу, з необхідності не відстати від часу, в цей гігантський супермаркет, в якому вона повсякчасно робить вибір... І нема кінця бажанням, потребам щось вибрати. А що людина віддає? І чи здатна віддавати себе? Як не процитувати Ортегу-і-Гассета: “В масу вдихнули силу і бундючність сучасного прогресу, але забули про дух, природно, вона і не роздумує про нього”.

А масова людина — людина стандартизована, без коріння, без традицій і культури, позбавлена історичної пам'яті, а, отже,— відповідальності за майбутнє, найкращий матеріал для будівництва системи, ім'я якій тоталітаризм. Споживацький егоїзм найкраще виростає в умовах колективної безвідповідальності, коли особиста відповідальність перекладається на колективну і в результаті постає масова безвідповідальність. І тоді приходять вожді, які ефективно експлуатують міф про гегемоністське історичне призначення нації, держави.

Мимоволі вчитуюся в такі передбачення: “В лоні цивілізації Нового часу, що переживає системну кризу, з’являються паростки нової культурно-історичної спільності (поки що вона сприймається все ж таки скоріше як соціальний експес або карикатурна антропологічна аберация) — атомізованого конгломерату інтернаціонального суспільства споживання” [16].

Без таких культурно-духовних “ін’єкцій” не буде ця нова культурно-історична спільнота заряджена високою духовністю і не відкриватиметься простір для самореалізації окремого суспільства, нації, індивіда. Ортега-і-Гассет у своїх “Нотатках на полях” ще в 1930 році зауважував, як важливо людині бачити з абсолютною виразністю побудову свого світу. А це можливо за умови, якщо була система базових переконань, був сформований виразний погляд людини на світ, щоб людина вільно і радісно вживалася в довколишній світ, через який вона може й здійснитися. Цей світ — це структура оточення, все, що навколо нас, взаємопов’язане і конкретне. І головне — рідне, освоєне особистісним щоденним, щохвилинним вживанням у це середовище, виношене на традиції, на знанні, на вірі... Це та культура, яка органічно вплавлена у внутрішній світ людини, яка прийшла спонтанно, органічно, навіть передана генетично, бо “забезпечена” традицією, переживанням її цими поколіннями.

То ж не дивно, що серед сучасної західної молоді поширене таке явище, як етномагнетизм — прагнення жити в етнічно однорідних регіонах, де прийнято значно вільніший, емоційно розкутий стиль спілкування. А успіх космополітичної філософії, яка відстоює збереження різноманітних расових, етнічних і релігійних особливостей шляхом введення у шкільні програми предметів, що вивчають мовні коди і принципи культурного діалогу.

Більше того, нові медії сьогодні активно використовуються для того, щоб транслювати в глобальний простір свої власні культурні цінності, традиції, мову, щоб на своєму культурному просторі виростили нові паростки пробудження традицій і збереження спадкоємності в свідомості наступних поколінь. З метою збереження, поширення і пізнання рідної мови було створено гавайський комп’ютерний проект “Леокі”, завдяки якому молодше покоління почало пізнавати й набувати власну мову. Це стимулювало вивчення гавайської мови в деяких школах острова.

Процеси глобалізації сприяють активізації взаємовпливів різних культур, водночас посилюють ризик культурного відчуження. Стандартизація глобальної масової культури нівелює національні культури, стирає межі між ними і посилює протиріччя всередині окремих національних спільнот. Захоплені овації на знак успішного марафону до мультикультурного і мультиетнічного суспільства поволі згасають, бо стає очевидним те, що накопичення валового соціального продукту за рахунок дешевої іноетнічної робочої сили супроводжується пониженням духовної сили нації, яка відчуває спад моральної енергії внаслідок болісного ослаблення власної ідентичності. Можна втішати себе, як це робить доктор Міхаель Науманн, державний міністр у Відомстві канцлера — уповноважений федеральним урядом у справах культури та медій, тим, що й у великих містах, і в невеличких селищах Німеччини можна дивуватися з інтернаціональної картини, “принаймні, в плані кулінарії: поряд із традиційними підсмаженими сосисками — турецький кебаб, винарня на розі перетворилась на італійський ресторан, а в пішохідній зоні зі справжнім американським гамбургером конкурує “азіатський снєк”.

Цей глобалізований хіт-парад свідчить про всесвітнє розповсюдження західних структур і споживання імпортованих товарів, але їхнє засвоєння не є некрітичним і не слід ігнорувати тезу Х’юнінгтона з його “Боротьби культур”: культура є новим фронтом конфліктів. Про це свідчать все нові й нові етнічні та релігійні конфлікти, на це натякає і державний міністр, доктор Міхаель Науманн: “...Цей процес несе в собі й ризик культурного відчуження: однакова всесвітня масова культура викликає протиріччя — не тільки між культурами, а й всередині власної культури”.

Далеко не випадково тема культурної ідентичності займає одне з перших місць на порядку денному у роботі німецького уряду.

Якщо ж повернутися до наших проблем, то слід замислитися над тим, чи готові ми до зустрічі різних культур і життєвих світів, чи активним є процес духовного оновлення українського суспільства, чи “працює” динамічно традиція, чи пульсує історична пам’ять... Ми добре усвідомлюємо, що структури глобальної культури виникли без нашої активної участі, наша присутність у цьому глобальному культурно-духовному просторі незначна. І це стосується не лише української культури, а й багатьох інших культур, які з тривогою дивляться на те, як зміцнюються позиції домінуючих на цьому просторі культур. Здавалося б, що цей глобальний культурний простір вільний від влади, та це ілюзія. Досить подивитися на інформаційний простір України, щоб перекоонатися: домінує на ньому російська і російськомовна масова культура, Інтернет повністю російськомовний та англомовний, бо ж діють тільки російськомовні та англомовні комп’ютерні програми... Ця гегемонія очевидна, та миритися з нею — означає остаточно втратити батьківщину і перетворитися на невиразний контур у структурі глобальної культури. Гарно звучить: глобальна культура — це “структура спільних відмінностей” (Річард Уілк), але в цій структурі треба завоювати свою відмінність, утвердити її, розвинути, повсякчас “підживлювати” і завдяки взаємовпливам збагачувати її національним потенціалом. Щоб здобутися на взаємне визнання та взаємоповагу, треба духовно утвердитися на власному культурному просторі, розгорнути свій потенціал на різномовний, багатокультурний пострадянський ареал України.

Те, що ми називаємо “вгамувати духовну спрагу”, є нічим іншим, як набуттям своєї національної і культурної ідентичності, відживленням традицій, “канонізацією” національних і релігійних міфів як духовних будівничих національної ідеології. Національна культура і є тим життєдайним ґрунтом, на якому виношуються системи національних успадкованих цінностей і новочасних пріоритетів, міфів і героїв, традицій і вірувань, уявлень і передбачень.

Українська культура — унікальне явище світової цивілізації, бо вона розвивалася на перехресті культурних, інтелектуальних і духовних потоків. Українська культура є синтезом української національної культури та багатьох етнокультур народів, що духовно й територіально об'єднані в сучасній Україні. Саме на її базі і формується національна ідеологія — сукупність ідей та уявлень про національні інтереси та шляхи їхнього забезпечення. Своєрідним ядром національної ідеології є національна ідея — концентрований вираз національних інтересів та патріотичних почуттів. Саме національна ідея і повинна згуртувати націю задля створення національної держави та її дальшого всебічного розвитку, побудови заможного громадянського суспільства, збереження генофонду українського народу.

Вгамувати духовну спрагу — це означає віднайти самого себе як гідного представника своєї нації. Тієї нації, про яку образно сказала Ліна Костенко: “Фактично це раритетна нація, самотня на власній землі у своєму великому соціумі, а ще самотніша в універсумі людства”[17].

Аби вгамувати справу духовності, треба відкривати Україну в собі — тільки так можна набути втрачену батьківщину. Тільки так можна подолати нав'язане нам імперіями відчуження від свого “я”, від своєї культури, віри, традицій, історії, духовності. Тільки за умови набуття власної батьківщини можна подолати комплекс меншовартості, національної неповноти, досягти культурної ідентичності — бути передусім частиною національної культури та релігії. Збагачена, забезпечена духовністю своєї нації, рідного народу, така людина не буде почуватися попелюшкою на глобальному балу цивілізацій, а буде вільно спілкуватися в діалогічному взаємозбагаченні на нових культурних просторах і завжди знайде нову самооцінку в орієнтації на постійну і динамічну діалогічність світових релігій та світових культур.

Українська культура має орієнтуватися і на минуле, аби підняти з глибини традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє з тим, щоб мобільно й гідно інтегруватись у глобальну культуру. В мультиполярному світі ми повинні зберегти власну культурну ідентичність і ефективно вести інтеркультурний діалог. Слід погодитися з думкою, що “влада ж не є тільки політичним, економічним і військовим феноменом, а й насамперед культурною реальністю”[18]. Культурний світ надзвичайно широкий, чи не всеохопний, тому “культурні фактори є вирішальними: основні релігійні структури, образ Бога, міфи, ставлення людини до природи, до надприродного, до смерті, ставлення до довкілля як передумови екологічної свідомості, відношення до часу, до землі, до власності, до визнання авторитету і панування, до прагнення прибутку, до розвитку та устою, до нового взагалі, поняття майбутнього, здатність формувати, еліти, форми прийняття рішень...”[19].

Отже, мова повинна йти про збереження, розвиток і збагачення української цивілізації як культурної системи.

Найстрашніше для народу, для нації — занепасти духом, зневіритися, морально знесилитися. Мойсей Івана Франка невтомно тримає жезл над головою під час битви, бо знає: доки народ бачить цей знак віри, доти вірить в перемогу і не падає духом.

Молодий український прозаїк Євген Пашковський піднімає свій духовний жезл — гостре, зле, несамовито гаряче, звинувачувальне слово за українське поганьблене, ліниве, безсиле слово, за духовно ослаблену націю, за жорстоко перервані комуністичним режимом традиції, за зруйновану християнську віру і мораль, підносить свій духовний жезл щоб “вдихнути мужність в серце і вирівняти горбатих”. Його роман “Щоденний жезл” — суцільна авторська інвектива, спрямована на те, щоб “знищити хворобливість подій, конкретного скотства, конкретного відступництва, конкретного блюзнірства, конкретного свинорилля”. Євген Пашковський усвідомлює свій національний обов'язок зупинити навальний процес руйнації національних пропозицій, мови, культури, органічного народного національного буття і готовий, мов той римський легіонер біля воріт Помпеї, бути засипаний “шкідливими викидами” ліберально-демократичної цивілізаційності, але не відступити. Кожен з нас повинен повсякчасно гордо і невтомно тримати в руках духовний жезл національного обов'язку — набувати втрачену батьківщину для себе і для свого ближнього. Бо якщо не набудеш власної батьківщини, втрадиш увесь світ.

1. *Переслегин Сергей*. О геополитическом положении Европы// Звезда. — 1998. — № 12. — С. 187.
2. Див. детальніше: *Флоровський Георгій*. Імперія та пустеля// Дух і Літера. — 1998. — № 3—4. — С. 230—261.
3. *North D. C.* Undck Sfanding the Process of Economic Change. — London IEA. — 1999. — P. 14.
4. *Кабанес О. Л., Насс Л.* Революционный невроз // Революционный невроз. — М., 1998. — С. 396.
5. *История XIX века / Под редакцией Э. Лависса и А. Рамбо.* — Т. 1. — М., 1938. — С. 265.
6. *Некlessа Александр*. Пакс Экономикана, или Эпизод истории// Новый мир. — 1999. — № 9. — С. 121.
7. *Некlessа Александр*. Вказ. праця. — С. 133.
8. Діалог між культурами// Deutschland. — 2000. — № 3.
9. *Коупленд Дуглас*. Поколение ИКС// Иностранная литература. — 1998. — № 3. — С. 137.
10. *Кормильцев Илья*. Поколение Икс: последнее поколение?// Иностранная литература. — 1998. — № 3. — С. 233.
11. *Deutschland.* — 1999. — № 3. — С. 22.
12. *Иностранная литература.* — 1998. — № 3. — С. 125.
13. *Некlessа Александр*. Вказ. праця. — С. 134.
14. *Визель Михаил*. Гипертексты по ту и эту стороны экрана// Иностранная литература. — 1999. — № 10. — С. 173—174.
15. *Сігов Костянтин*. Топоси європейського міфу: мова Риму, багатомовність Женеви, різномовлення Києва// Дух і Літера. — 1998. — № 3—4. — С. 134.
16. *Некlessа Александр*. Вказ. праця. — С. 134.
17. *Костенко Ліна*. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. — Київ. — 1999. — С. 30.

18. *Константин фон Барльовен*. Подолати відчуження. Шлях до інтеркультурності// Deutschland.— № 3.— С. 47.
19. Там само.